

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора
Курка Олександра Івановича про дисертацію
Анненкової Наталії Георгіївни
«Становлення та розвиток науково-технічного потенціалу
верстатобудування УСРР/УРСР (20 – 30-ті роки ХХ століття)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
зі спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дослідження та зв'язок з науковими програмами. Верстатобудування є галуззю виробництва тих машин, за допомогою яких здійснюється виготовлення деталей вузлів і механізмів усіх засобів механізації людської праці, а також оброблення переважної більшості немеханічних виробів. Тому, рівень розвитку верстатобудівної промисловості багато в чому визначає спроможність суспільства створювати всю гаму потрібної йому на кожному конкретному етапі науково-технічного розвитку номенклатури машин і механізмів у їх необхідній кількості та за бажаних показників технічного рівня, якості та надійності. У свою чергу, указана спроможність безпосередньо впливає на ходу процесу формування державного науково-технічного потенціалу, що виводить пряму залежність його розвитку в цілому від розвитку науково-технічного потенціалу верстатобудування зокрема. Даний аспект робить дослідження історії верстатобудування, проведені в контексті вивчення досвіду з формування та використання галузевого науково-технічного потенціалу, конче потрібними для з'ясування закономірностей та меж згаданого впливу. Результати таких розвідок дозволяють складати та вдосконалювати методологічні засади організації керованого науково-технічного розвитку країни, актуальність чого завжди зберігається в часі.

В Україні від 1991 р. відбулося значне падіння верстатобудівної активності, пов'язане з загальними наслідками процесів набуття нею незалежності та одночасної зміни укладу соціальних відносин. За своїми суспільно-історичними параметрами сучасний відтинок в історії Держави є доволі схожим з періодом 1920-х років, а за параметрами науково-технічного розвитку ця схожість стає ще більшою. Тому, дослідження розвитку українського верстатобудування в обраний у дисертації Н. Г. Анненкової хронологічний період, виходячи з наведеної загальної користі такого роду розвідок, набуває додаткової актуальності. Тим більше, що впродовж 1930-х років радянській владі, попри всі притаманні їй вади і недоліки, все ж таки вдалося закласти основу того галузевого науково-технічного потенціалу, що дозволив республіканському верстатобудуванню в повоєнні роки досягти і тривалий час зберігати одні з лідеруючих позицій на відповідному світовому ринку. Таким чином, результати проведеного Н. Г. Анненковою критичного аналізу вживаних протягом досліджуваних хронологічних меж заходів із формування науково-технічного потенціалу верстатобудівної промисловості

можуть бути екстрапольовані в сьогоденні розробки програм, спрямованих на відродження вітчизняного верстатобудування.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напряму наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099) і «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність.

Дисертаційна праця Н. Г. Анненкової «Становлення та розвиток науково-технічного потенціалу верстатобудування УСРР/УРСР (20 – 30-ті роки ХХ століття» є самостійним науковим дослідженням, в якому на підставі цілісного та комплексного аналізу розкриваються процеси формування та використання науково-технічного потенціалу української верстатобудівної галузі в контексті загального розвитку машинобудування на тлі розгорнутої індустріалізації народногосподарського комплексу в цілому.

Для успішного розв'язання дослідницьких завдань у роботі використано комплекс методів історичного дослідження, що відповідають принципам історизму, об'єктивності і неупередженості пізнання, всебічності і цілісності, системності і комплексності. Наукові положення, твердження, узагальнення та висновки, що містяться в дисертaciї, наповнені важливим теоретичним і практичним значенням для формування науково-технічного потенціалу вітчизняного верстатобудування.

Обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертaciї узагальнень та основних положень не викликає сумнівів та заперечень. Вони переконливо підтверджуються застосуванням багатого арсеналу дослідницьких методів, широкого кола архівних документів та численних довідково-інформативних матеріалів, що надало авторці дисертaciї змогу всебічно проаналізувати досліджувану проблему.

Дисерантка розробила оптимальну структуру дослідження, склали відповідну поставленім завданням систему методів наукового пошуку, що дозволило їй отримати виважені, науково обґрунтовані результати, які мають важливе теоретико-методологічне і практичне значення у відтворенні закономірностей формування науково-технічного потенціалу верстатобудування України.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях.

Дисеранткою вперше досліджується формування науково-технічного потенціалу українського верстатобудування на етапі індустріалізації, визначаються закономірності галузевого розвитку та ступінь його впливу на загальний розвиток машинобудівного комплексу, а також рівень

індустріалізованості суспільства в цілому. З урахуванням самостійно розроблених критеріїв процесів формування та використання верстатобудівного науково-технічного потенціалу Н. Г. Анненковою проведено періодизацію еволюції цього роду діяльності в Україні з середини XIX ст. до 1941 р., під час чого нею були встановлені забуті імена засновників верстатобудівної освіти в Україні – К. Е. Гейбеля та А. І. Троїцького, спростовані усталені впродовж радянського періоду хибні основоположні твердження стосовно історії розвитку українського верстатобудування. Так, у супереч закріплених в історіографії відомостей, дисертанткою доведено існування на українських теренах досліджуваної галузі в дорадянський період, її колапс внаслідок помилок радянського уряду в організації промислового розвитку на початку 20-х років ХХ ст. та пріоритет республіканської влади перед союзною у відновленні верстатобудівної промисловості в УСРР у другій половині 1920-х років.

У дисертації поглиблено та суттєво доповнено методологічні засади визначення причин укладання регіональних профільних промислових осередків, порядок формування критеріїв оцінок галузевого науково-технічного потенціалу, прийоми відтворення об'єктивної історичної картини промислового розвитку. Набули подальшого розвитку: робота з визначення критеріїв оцінок науково-технічного потенціалу, методологічні засади наукового забезпечення верстатобудівного виробництва; способи організації взаємозв'язків у системі наука-освіта-виробництво.

Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в 43 наукових публікаціях, серед яких 1 індивідуальна монографія, 16 статей у визначених Міністерством освіти і науки України фахових виданнях, 4 статті в зарубіжних наукових виданнях; 22 публікації у збірниках наукових конференцій і читань.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність.

Подана до захисту дисертація підпорядкована меті та основним завданням дослідження. Рукопис складається із: вступу, розподілених на підрозділи 6 розділів, висновків, списку використаних джерел, 14 додатків. По тексту дисертації розміщено 20 графіків, 16 діаграм та 8 таблиць складених авторкою.

У вступі розкрита актуальність обраної теми розвідки, визначені об'єкт, предмет та хронологічні межі дисертаційного дослідження, обґрунтована його мета і сформульовані ті основні завдання, що необхідно було вирішити для її досягнення. Також, у вступній частині відображені структура дисертації, новизна отриманих результатів наукового пошуку та їх практичне значення, наведена інформація стосовно апробації набутих підсумків і публікацій за темою роботи.

У розділі 1 «Стан наукової розробки теми, джерела та методи дослідження» здійснено аналіз історіографії обраної проблеми, обґрунтовано джерельну базу та методологію дослідницького пошуку.

Здобувачкою систематизовано історіографічний матеріал згідно форм подання відомостей: монографії, дисертації та публікації у періодичних та

продовжуваних виданнях, які, у свою чергу, розподілені на тематичні підгрупи. Так, у групі монографій окремо розглянуті наукові праці з історії: індустріалізації СРСР та УРСР, розвитку трудових ресурсів радянського народногосподарського комплексу, союзного та республіканського машинобудування, верстатобудівної галузі Радянського Союзу, українських верстатобудівних підприємств, вищих технічних навчальних закладів України. У групі дисертаций тематичний розподіл здійснений на наукові праці стосовно історії машинобудування СРСР/УРСР та дослідження історії української промисловості. Публікації у продовжуваних та періодичних виданнях рубриковані на праці з історії машинобудівного комплексу СРСР та статті, в яких вивчається історія розвитку виключно радянського верстатобудування.

Дисертантою аргументовано доведено, що в історіографічному матеріалі не розкривається науково-технічний потенціал українського верстатобудування, відомості щодо якого подаються дослідниками фрагментарно й хронологічно не впорядковано. Головною причиною цьому стає брак наукових праць, присвячених дослідженню розвитку саме українського верстатобудування в 20-х – 30-х роках ХХ ст., виключенням чому є лише публікації з історії українських верстатобудівних заводів. Проте, відсутність на меті цих розвідок розкриття науково-технічного потенціалу досліджуваних підприємств привела до побіжності відповідних згадок, що робить цю групу наукових праць не набагато більш інформативною від решти історіографічного матеріалу. Окрім того, як справедливо відмічає Н. Г. Анненкова, широке використання авторами досліджень історії верстат заводів мемуаристики та матеріалів із суспільно-політичних видань на заміну архівним документам позбавляє їх праці необхідного ступеня об'єктивності у висвітленні реальної історичної картини формування галузевого науково-технічного потенціалу. Таким чином, у результаті історіографічного аналізу дисертантою достовірно визначена відсутність в історіографії інформації щодо стану науково-технічного потенціалу українського верстатобудування в обраних хронологічних межах. У дисертації достатньо чітко висвітлено, що навіть у розвідках з історії радянського верстатобудування український сегмент цієї галузі представлений лише номенклатурою продукції республіканських верстат заводів, фактично завжди неповною і тільки найбільш відомих загалу підприємств. Нечасті потенціалісні оцінки у вивчених історичних працях стосуються республіканського або союзного машинобудівних комплексів у цілому, що дійсно надає підстав Н. Г. Анненковій стверджувати про нерозкритість в історіографії обраної нею теми дослідження.

Основою джерельної бази дослідження стали архівні матеріали з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління та Центрального державного архіву громадських об'єднань України, державних архівів Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Харківської та Херсонської областей, державного архіву міста Києва, а також Харківського

історичного музею. Усього під час проведення даної історичної розвідки дисеранткою опрацьовано 53 архівних фонди та вивчено понад 2 500 справ.

Використані історичні джерела Н. Г. Анненковою систематизовані за видами і тематикою, способом подання інформації та географією дії наданих в ньому відомостей. За видами історичні джерела розподілені на архівні документи, опубліковані державні нормативні акти та зібрання офіційних відомостей, наукові публікації з проблем верстатобудування, джерела наративного характеру. Носії історичної інформації рубриковані на ті, що стосуються верстатобудування безпосередньо та такі, в яких верстатобудівна галузь фігурує опосередковано.

Найбільшої уваги серед усього кола залучених історичних джерел у дисертації приділено аналізу архівних документів. Зважаючи на достатньо суперечливу і очевидно неповну інформативність історіографії щодо успадкованого радянською владою від царського періоду верстатобудування, дисеранткою абсолютно правильно було визначено першочерговість залучання архівного матеріалу з фондів тих установ, на промислових потужностях яких було налагоджено верстатобудівне виробництво в дорадянський період. Це дозволило сформувати репер процесу становлення та розвитку науково-технічного потенціалу верстатобудування вже в радянській Україні. Матеріали фондів верстат заводів УСРР/УРСР та тих неверстатобудівних українських заводів і трестів, у компетенції яких знаходилося управління окремими верстатобудівними потужностями разом із матеріалами фондів республіканських навчальних закладів, в яких протягом досліджуваного періоду здійснювалася підготовка інженерно-технічних працівників верстатобудівного профілю склали групу архівних джерел, продуктованих безпосередньо верстатобудівниками. Певна суб'єктивність відображення в документах цих фондоутворювачів відомостей дисеранткою була нівелювана шляхом залучання матеріалів з фондів регіональних та республіканських структур управління українською промисловістю, а також фондів тих громадських організацій, діяльність яких у досліджувану епоху мала суттєвий вплив на управління розвитком радянської індустрії.

Опубліковані державні нормативні акти та зібрання офіційних відомостей разом із офіційними статистичними матеріалами стали суттєвим доповненням набутим Н. Г. Анненковою архівним джерелам, яке сприяло встановленню міри достовірності усієї опрацьованої дисеранткою історичної інформації. Спеціалізовані наукові дослідження в галузі верстатобудування та пов'язані з верстатобудівною тематикою вивчення проблем машинобудування розширили джерельну базу дисертації до обсягів, що дозволили більш об'єктивно оцінювати рівень науково-технічних проблем вирішуваних радянським верстатобудуванням упродовж обраного хронологічного відтинку. Попри те, що багатотиражні видання українських верстат заводів та профільна рекламно-пропагандистська література, залучені дисеранткою як джерела наративного характеру, мають очевидну політико-ідеологічну заангажованість, їх використання при здійсненні розвідки є

цілком дотичним, оскільки надає змогу повноцінно відтворити реальні суспільно-політичні умови, супутні досліджуваним процесам.

Н. Г. Анненковою достатньо компетентно визначено методологічне підґрунтя дисертації, з урахуванням її міждисциплінарного характеру. В основу застосованого методологічного інструментарію покладено принципи історизму, об'єктивності, системності, соціальності та альтернативності. Завдяки застосованим спеціально-історичним історіографічним та також джерелознавчим методам дослідження проведено на доволі широкій базі історичних джерел достатньо високого ступеня достовірності. Залучання методів з інших спеціальних дисциплін дозволило опрацьовувати почертну з цієї бази об'єктивні технічні та економічні дані з точки зору сучасних знань, що значно покращило їх інформативність. Суб'єктивна складова опрацьованої інформації вивчалася за допомогою загальноісторичних методів – порівняльно-історичного, діахронічного, синхронічного, періодизації, ретроспективного, реконструкції та кліometрії, що дозволило дисертантці відтворити реальну історичну картину формування та використання науково-технічного потенціалу українського верстатобудування протягом досліджуваного періоду. Одночасне застосування указаних та загальнонаукових методів: діалектики, дедукції та індукції, системного та багатофакторного аналізів, абстрагування, ієрархізації, статистичний, класифікації, синтезу, логіки, актуалізації та контент-аналізу сприяло досягненню в дисертації всебічної об'єктивності та комплексності результатів.

У розділі 2 «Верстатобудування на українських теренах з другої половини XIX ст. до 1922 р.» Н. Г. Анненкова дослідила розвиток українського верстатобудування до створення Радянського Союзу. Нею встановлено, що верстатобудування зародилося на українських землях у середині XIX ст. як діяльність, спрямована на задоволення власних потреб місцевими машинобудівними заводами, яка з середини 1860-х років переросла в товарне виробництво. На кінець 1880-х років існуюча в Україні практика ситуативного виробництва верстатів себе вичерпала, але для переходу до системних форм організації верстатобудування не вистачало рівня розвитку споживача його продукції – машинобудівного комплексу в цілому. Дисертанткою з'ясовано, що з другої половини 1890-х років розвиток машинобудівного виробництва призвів до стабільно зростаючого попиту на верстати, що сприяло запровадженню основ системного верстатобудування. Ознаки системності проявилися в цілеспрямованому відокремленні на потреби верстатобудування часток потужностей тих машинобудівних підприємств, які з огляду на утворений попит включили виготовлення верстатів до одного з основних видів своєї діяльності. Проте розгортання промислової кризи в 1904 р. зумовило скорочення машинобудівного виробництва, внаслідок чого українське верстатобудування повернулося до попереднього характеру здійснення своєї діяльності, який тривав до I Світової війни. Чергове масштабне і стрімке зростання попиту на продукцію машинобудування, пов'язане з I Світовою війною, призвело до

поновлення процесу запровадження основ системного верстатобудування. Однак із розгортанням зумовленої революційними подіями промислової кризи розвиток верстатобудування в Україні зупинився і жодне з підприємств, зайняте виготовленням верстатів, окрім евакуйованого з Варшави до Харкова заводу «Герлях і Пульст», не змогло перейти до системного верстатобудування. Головним фактором, що обумовлював даний характер галузевого розвитку, як з'ясувала здобувачка, стала ситуативність масштабного попиту на верстати під час війни не підкріплена науковим, кадровим і матеріально-технічним підґрунтям. Н. Г. Анненкова аргументовано доводить, що саме запроваджена радянським урядом практика переміщення верстатів із зупинених, у результаті кризи, заводів на нечисленні працюючі підприємства позбавила товарне виробництво металорізального устаткування економічної доцільності, внаслідок чого з 1922 р. верстатобудівна галузь в Україні припинила своє існування.

З огляду на практично повну відсутність конкретики в історіографії щодо стану радянського верстатобудування до початку соціалістичної індустріалізації взагалі, доволі цікавим є розділ 3 «Верстатобудування в умовах формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР (1923–1927 рр.)». В цьому розділі дисертанткою визначено, що впродовж 1923–1924 рр. в УСРР матеріально-технічна складова республіканського верстатобудування була повністю перепрофільована. При цьому, на переважній більшості підприємств, що практикували верстатобудування в дорадянський період дане перепрофілювання відбулося на незворотній основі. Однак з початком періоду реконструкції машинобудівного комплексу почала означатися й потреба у верстатах, продукувати які на системній основі в 1925 р. виявилися спроможними лише 2 з колишніх 28 машинобудівних заводів. На підставі архівних документів Н. Г. Анненковою встановлено, що дана причина лягла в основу ухвалення українським урядом рішення стосовно будівництва в Харкові великого верстатобудівного заводу. Дисертанткою впевнено доводиться факт початку спорудження цього підприємства в 1926 р. силами республіканських господарських органів, чим спростовано усталене твердження про розгортання будівництва Харківського верстатзаводу за ініціативи союзного уряду в 1930 р. Однак разом з цим, авторкою виявлено, що до 1926 р. вищі партійні органи республіки та РНК УСРР йшли у кільватері союзних заходів з управління важкою промисловістю, віддаючи прерогативу у визначені шляхів зміщення науково-технічних потенціалів тих чи інших республіканських галузей союзному уряду. Відродження в УСРР процесу товарного виробництва верстатів, розпочате на рубежі 1924–1925 рр. на одеському заводі ім. Леніна та лубенському «Комунарі» зумовлювалося виключно ініціативою їх директорів Є. І. Джелаїді та М. Й. Шурхіна, підтриманою місцевими структурами державного господарського управління. І лише з 1926 р. низкою заходів із стимулування машинобудівних заводів до придбання нового металорізального устаткування та розглядом питання будівництва на українських теренах потужного верстатобудівного заводу, республіканський

уряд розпочав підготовку до системного відродження верстатобудівної галузі. Але, надходження в 1927 р. великої кількості імпортованих верстатів, з означеню довгостроковою перспективою подальшого збільшення обсягів відповідного імпорту зробило такі заходи, з фінансової точки зору, ситуативно недоцільними і їх було відкладено. Н. Г. Анненковою встановлено, що з середини 1920-х років в Україні поновилась дореволюційна практика застосування науково-технічних запозичень як основи наукового забезпечення галузевого виробництва. Проте на цей час вони здійснювалися не спонтанно, а на принципах централізованого визначення прототипів для наступного їх копіювання, а також підприємств, що мали це робити. Запровадження централізованого порядку наукового забезпечення зумовлювалося розпочатим процесом концентрації верстатобудівних науково-технічних кадрів та дослідницьких потужностей на рівні запроваджуваних профільних загальносоюзних керівних структур. У той же час, в УСРР науковий супровід верстатобудівного виробництва продовжував здійснюватися лише ентузіазмом окремих інженерів та науковців, працюючих у неспеціалізованих на верстатобудуванні підрозділах загальномашинобудівних науково-технічних установ.

Розділ 4 «Верстатобудівний сектор машинобудування УСРР на першому етапі «соціалістичної» індустріалізації (1928–1932 рр.)» слід визнати на сьогодні найбільш повним відображенням намагань українського уряду зберегти рештки своєї незалежності в управлінні республіканською промисловістю на етапі перших радянських п'ятирічок. Як зазначено дисертацією, широкий імпорт верстатного обладнання, розпочатий у 1927 р., призвів до певної затримки процесу концентрації управління розвитком республіканського верстатобудування на союзному рівні. Однак уже з 1929 р., коли окреслилася проблематичність подальшого задовільнення потреб машинобудування у верстатах виключно завдяки імпорту, даний процес було продовжено, внаслідок чого одеський та харківський верстатзаводи перейшли в союзне підпорядкування. Однак спорудження Харківського верстатобудівного заводу через брак коштів не було завершено в заплановані терміни і до 1932 р. на українських теренах залишалося два верстатовиробники – у відомстві ВРНГ УСРР лубенський «Комунар» та підпорядкований ВРНГ СРСР одеський завод ім. Леніна. У той же час, здобувачкою встановлено, що протягом 1929–1931 рр. українським урядом вживалися заходи з укрупнення республіканської верстатобудівної галузі за рахунок організації такого роду діяльності на спеціально вивільнених для цього потужностях підпорядкованих ВРНГ УСРР машинобудівних заводах. Дані підприємства у верстатобудівному сенсі отримали кваліфікацію як «плановані» заводи, але їх мала потужність та другорядність у радянській ієрархії матеріально-технічного забезпечення не дозволили їм запровадити системну форму виробництва, що зробило виготовлення ними верстатів в існуючих умовах нерентабельним і до 1932 р. воно було згорнуто. Одночасно, Н. Г. Анненковою виявлено, що союзним урядом упродовж 1928–1932 рр. в Україні не було побудовано жодного з

семи передбачуваних планами І п'ятирічки верстатозаводів. Через це, а також зрив програми «планованих» заводів, виконання завдань з розвитку верстатобудування в республіці здійснювалася, по суті, лише двома підприємствами – ім. Леніна в Одесі та «Комунаром» у Лубнах. Маючи сумісну потужність у 9 % від первісно запланованої для українського верстатобудування на І п'ятирічку в цілому, цим двом заводам удалося виконати майже 15 % поставленого перед українським сектором радянського верстатобудування. Даний результат був здобутий завдяки мінімізації кількості продуктованих моделей верстатів, але подальше розгортання індустріалізації вимагала зворотного, що поставило питання про апріорну неможливість задовільняння відповідних потреб існуючим українським сегментом галузі вже в найближчій перспективі. Н. Г. Анненковою також з'ясовано, що впродовж 1928–1932 рр. в Україні не готувалися ані технологі, ані конструктори верстатобудівного профілю, внаслідок чого освоєння українською галуззю потрібного для прискореної індустріалізації спектру верстатів у призначенні терміни стало неможливим. На заваді цьому стояла й закладена в республіці в попередній період система наукового забезпечення верстатобудівної діяльності, згідно якої підрозділи з розробки відповідного наукового супроводу були розосереджені в науково-технічних установах союзного рівня, а з його впровадження – в територіальних.

У розділі 5 «Розвиток верстатобудування в контексті заходів з організації випереджаючих темпів змінення науково-технічного потенціалу важкої промисловості УСРР (1933–1937 рр.)» визначено, що на цьому етапі відбувалася спроба стрімкого виправлення ситуації з організацією верстатобудівної діяльності в республіці. З цією метою до центральних процесів в управлінні українським верстатобудування набули свого продовження, внаслідок чого до 1935 р. в Україні не залишилося жодного підпорядкованого республіканському уряду верстатобудівного заводу. Навіть ті з підвідомчих РНК УСРР підприємств, на яких було налагоджене верстатобудівне виробництво, у своїй верстатобудівній діяльності підпорядковувалися Головним управлінням НКВП СРСР. Одночасно, концепцію організації виробничих процесів у верстатобудівній галузі було змінено на запровадження серійних та поштучного типів виробництва на верстатозаводах та «планованих» заводах. Дисертацією доведено, що знов вдалися до запровадження системи «планованого» верстатобудування радянський уряд був вимушений через неспроможність організувати матеріально-технічне забезпечення галузі на рівні, достатнім для виконання нею поставлених завдань. Ця неспроможність зумовлювалася хибами, припущеннями при зміні концепції організації верстатобудівної діяльності, коли форма ресурсного забезпечення галузі залишилася незміненою. З цієї причини первісно заплановані заводи масового верстатобудування продовжували отримувати фінансування виходячи з цієї концепції у той час, як будівельні сили були переорієнтовані на спорудження нових заводів серійного верстатобудування. Отже, перші виявилися неспроможними провадити належну розбудову через відсутність будівельних потужностей, а

другі – внаслідок браку коштів. З цієї ж причини, будовані радянською владою верстатзаводи залишилися без належного забезпечення металургійною продукцією. Поза тим, упродовж ІІ п'ятирічки отримали розвитку позитивні здобутки невдалого запровадження масового типу верстатобудівного виробництва, що знайшло відображення в організації масового виготовлення низки нормалізованих вузлів, деталей та агрегатів на спеціалізованих підприємствах. Н. Г. Анненковою з'ясовано, що на виконання планових завдань з обсягів верстатобудівного виробництва впродовж 1933–1937 рр. також негативно вплинула спонтанна, побудована на принципі переходу від «сліпого» копіювання зарубіжних зразків до проектування на їх основі базових конструкцій металорізальних машин, інтенсифікація процесу освоєння у виробництві нових типорозмірів верстатів. Цей захід був ужитий без попередньо проведених напрацювань у теорії проектування верстатів, підготовки необхідної кількості кваліфікованих науково-технічних і робітничих кadrів та організації достатніх експериментальних потужностей. Тому, стрімке розгортання цього процесу в 1934 р., навіть за оптимізації структури наукового забезпечення верстатобудування, привело до уповільнення темпів впровадження до виробництва нових моделей. Це вплинуло на подовження виробничих циклів, скорочувати які, з метою недопущення ще більшого невиконання планових завдань з обсягів виробництва, верстат заводі були змушені за рахунок зниження якості робіт.

У розділі 6 «Верстатобудівна галузь напередодні радянсько-німецької війни (1938 – червень 1941 р.)» Н. Г. Анненкова обґрунтовано доводить, що верстатобудування в Україні повністю перейшло до системної форми своєї організації лише в передвоєнні роки. Нею засвідчено, що в цей час разом із остаточним оформленням структури управління галузевим виробництвом відбулося й удосконалення системи його наукового забезпечення. Верстатобудівні підприємства набули спроможність самостійного провадження широкого спектру НДДКР як у межах профілю своєї виробничої діяльності, так й у суміжних напрямах наукової проблематики. Однак у реальності указана спроможність виявилася суто теоретичною, оскільки наявна дослідно-експериментальна база так і не отримала необхідного матеріально-технічного забезпечення, а науково-технічні підрозділи – відповідних кadrів. Дисертантою виявлено, що і на цьому етапі зберігалося проблемне виконання планових завдань з верстатобудівного виробництва, зумовлене низькою технологічною дисципліною, викликаною високою 'плинністю робочої сили. Попри створення розвиненої галузевої системи підготовки робітничих кadrів, через велику відтоку до оборонних підприємств, українські верстат заводи при зростанні на них робочої сили в цілому зазнали брак кваліфікованих робітників, внаслідок чого продуктивність праці на верстатобудівних підприємствах стала знижуватися. Для запобігання переходу цього процесу в процес зниження абсолютної продуктивності галузі, з 1939 р. урядом було розпочато випереджаюче розширення її основних фондів, що привело до екстенсифікації

верстатобудівного виробництва. Також, отримали подальший розвиток заходи зі зміцнення мережі підприємств, спеціалізованих на виробництві уніфікованих комплектуючих. Однак їх результативність стримувалася недостатньою швидкістю процесу уніфікації, що зумовлювалося збереженою проблемою дефіциту науково-технічних кадрів. Брак збалансованого підходу в укріпленні науково-технічного потенціалу верстатобудування обумовлювався відсутністю до червня 1941 р. в радянській системі управління економікою профільної організаційно-розпорядчої структури, що не давало спроможності забезпечувати ритмічність та обсяги потрібних ресурсних надходжень. Створення в 1941 р. Народного комісаріату верстатобудівної промисловості упорядкувало галузевий статус верстатобудівної сфери і виправило вказану хибу, але вже занадто запізно для того, щоб отримати ефективний результат до початку радянсько-німецької війни. Однак тим не менш, закладені на цьому етапі принципи формування та використання галузевого науково-технічного потенціалу стали основою післявоєнного входження українського верстатобудування до числа провідних світових виробників металорізального устаткування.

Таким чином, викладений Н. Г. Анненковою матеріал, та сформульовані нею висновки дозволили аргументовано і неупереджено відтворити процес становлення та розвитку науково-технічного потенціалу верстатобудування в Україні впродовж 20-х – 30-х років ХХ століття на тлі розгортання індустріалізації промисловості.

Зауваження та дискусійні положення. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну працю Н. Г. Анненкової, її актуальність, наукову новизну, вибір методологічних підходів, історіографічної та джерельної бази, практичне значення результатів, варто зазначити, що проаналізоване дисертаційне дослідження містить певні дискусійні положення та зауваження, а саме:

По-перше, хронологічні межі здійсненого дослідження значно більш широкі, ніж зазначені в темі дисертації, що, попри наведену в праці аргументацію, вимагало б відповідної узгодженості.

По-друге, викликає питання хронологічна узгодженість розділу 3 «Верстатобудування в умовах формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР (1923–1927 рр.)» з реальною історичною хodoю процесу створення єдиного народногосподарського комплексу СРСР, оскільки відомо, що єдиний народногосподарський комплекс майбутньої союзної держави почав формуватися відразу по встановленню радянської влади шляхом підпорядкування найбільш потужних і працездатних українських підприємств не УРНГ, а ВРНГ РСФРР.

По-третє, в розділах 3–5 неодноразово наводиться інформація щодо великих обсягів імпорту Радянським Союзом металорізального устаткування та негативному впливі цього явища на розвиток українського верстатобудування. Між тим, відомості стосовно того, завдяки експорту яких товарів радянський уряд отримував необхідні для здійснення великих обсягів указаного імпорту валютні надходження, наведені лише в підрозділі 4.1, не

відбувають вплив обраної політики поповнення верстатних парків радянського машинобудування на решту виробничих сфер, зокрема – на сільське господарство. У той же час, саме на цьому хронологічному етапі Україна зазнала масштабної гуманітарної катастрофи, пов’язаної з вилученням сільгосппродукції в її виробників саме з метою її подальшого експорту, а також розпочалася колективізація сільського господарства.

По-четверте, дисертанткою визначено, що основним видом наукового забезпечення українського верстатобудування впродовж досліджуваного періоду були різні форми науково-технічних запозичень, чому не виникає заперечень. Однак при цьому, Н. Г. Анненковою недостатньо висвітлений аспект відряджень вітчизняних фахівців до зарубіжних верстатобудівних підприємств з метою набуття там потрібної науково-технічної інформації.

По-п’яте, в дисертації достатньо нерівномірно розглянута динаміка кадрів галузі – з наданням переваги науково-технічним працівникам, певними упущеннями оцінок кількісно-якісних станів робітничого ресурсу впродовж 1925–1935 рр. і достатньо побіжною згадкою інституту майстрів.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України.

Дисертація Н. Г. Анненкової є самостійним, цілісним і завершеним дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні. Одержані під час проведення розвідки результати науково обґрунтовані і в своїй сукупності забезпечують досягнення поставленої мети дослідження – відтворення історії формування науково-технічного потенціалу українського металорізального верстатобудування протягом 1920-х – 1930-х років у контексті розвитку машинобудівного комплексу УСРР на тлі процесів індустріалізації промисловості..

За змістовним наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Анненкової Наталії Георгіївни «Становлення та розвиток науково-технічного потенціалу верстатобудування УСРР/УРСР (20 – 30-ті роки ХХ століття)» відповідає вимогам, передбаченим пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 943 від 20.11.2019 р.) та паспорту спеціальності «Історія науки й техніки», а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.07 – «Історія науки й техніки».

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
ректор Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка МОН України

О. І. Курок

